

ФІЛОСОФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 354:35.071

Ситник Г.П.

*доктор наук державного управління, професор, професор
кафедри публічного управління та адміністрування
Державного університету телекомунікацій
заслужений діяч
Президент ГО “Академія національної безпеки”*

ІНСТИТУЦІЙНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМА, ЯК ОСНОВА МЕТОДОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті показано, що класична парадигма дослідження проблем забезпечення національної безпеки практично вичерпала свої можливості, як методологічна основа пошуку адекватних відповідей на загрози національним інтересам. Проаналізовані передумови та обґрунтована доцільність переходу до інституційно-цивілізаційної парадигми дослідження вказаних проблем, яка передбачає комплексне використання діяльнісного, цивілізаційного, синергетичного підходів та інституціонального аналізу і має бути покладена в основу розвитку методології державного управління у сфері національної безпеки.

Ключові слова: *глобалізація, геополітичні та гео економічні трансформації, національна безпека, державне управління, система забезпечення національної безпеки.*

INSTITUTIONAL AND CIVILIZATIONAL PARADIGM AS THE BASIS OF METHODOLOGY OF STATE CONTROL IN THE FIELD NATIONAL SECURITY

The article shows that the classic paradigm for the study of national security has practically exhausted its possibilities as a methodological basis for the search for adequate responses to threats to national interests. Analyzes the background and the expediency of the transition to the institutional and civilizational paradigms of the study of these problems, which involves the integrated use of activity, civilization, synergistic and institutional approaches to the analysis and needs to be put in

Key words: *globalization, geopolitical and geo-economic transformation, national security, public administration, the system of ensuring national security.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні навряд знайдуться ті, які б сумнівалися в наявності тісного взаємозв'язку між геополітичними і геоекономічними трансформаціями, оскільки глобальні економічні кризи провокують кардинальні зміни в геополітичному балансі сил країн світу і, навпаки, навіть незначні ознаки тектонічних зрушень в геополітичному просторі призводять до серйозних змін в балансі економічних центрів сил. Аналітики та експерти, як правило, розходяться в оцінках параметрів цих змін, проте досить одностайні в тому, що вказані процеси здійснюють вирішальний вплив на міжнародну стабільність та національну безпеку більшості країн світу. Наслідком економічних криз, завжди був запуск механізмів перезавантаження взаємин між провідними гравцями світової політики з метою вирішити проблеми, що мають місце у відносинах між ними з прицілом на реалізацію в довгостроковій перспективі власних життєво важливих національних інтересів. Досягнення вказаної мети зумовлює пошук адекватної відповіді на низку викликів для національної безпеки, серед них, зокрема: як співвіднести зазначені зміни з найменшими втратами для безпеки держави (передусім як

зберегти державний суверенітет - передумову та інструмент захисту і просування вказаних інтересів); як зберегти досягнутий рівень економічного розвитку та добробуту населення - передумову забезпечення внутрішньої політичної стабільності. В умовах зростання ролі ресурсних, військово-політичних, екологічних та інших обмежень, а також соціокультурної, політичної та економічної взаємозалежності між націями і групами, що належать до різних цивілізацій, ці проблеми стає все важче вирішувати навіть провідним країнам світу, що активізувало важливість пошуку нових підходів до вирішення комплексної проблеми забезпечення міжнародної стабільності та національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні дослідження комплексної проблеми забезпечення національної безпеки ґрунтується на загальній теорії безпеки, а також методологічних засадах її забезпечення у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства і держави. Розробці методології дослідження вказаної проблеми сприяли зусилля багатьох вітчизняних та іноземних учених, які заклали основи формування понятійно-категорійного апарату теорії, визначили об'єкти, цілі та завдання суб'єктів державного управління національною безпекою, напрями підвищення його ефективності тощо [2-9]. Їх зусиллями сформувався загальнонаукова парадигма дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки, яку можна назвати класичною. В її основі покладено твердження, яке набуло обрисів канонічної дослідницької моделі: національна безпека є інтегральна характеристика безпеки людини, безпеки суспільства та державної безпеки, а її оптимальний рівень залежить від дотримання у процесі державного управління деякої оптимальної комбінації змінних у трикутнику: “національні інтереси” – “небезпеки щодо їх реалізації” – “можливості держави”. Тому політика національної безпеки формується на основі результатів, які отримані за допомогою вказаної моделі, а її пріоритетом, як правило, є побудова системи забезпечення національної безпеки, яка б

гарантувала створення належних умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів, забезпечення цілісності об'єктивно диференційованого суспільства, нейтралізацію небезпеки здатності держави відстоювати вказані інтереси. У цьому ж контексті розв'язуються й проблеми інституалізації соціально-політичних інститутів та забезпечення ефективності прогнозування, запобігання та нейтралізації загроз розвитку людини, суспільства і держави суб'єктами державного управління.

Таким чином, загальна теорія безпеки базується на певному розумінні поняття безпеки, взаємозалежності її складових та концептуальних підходів щодо визначення та утримання на бажаному рівні оптимальної комбінації змінних у трикутнику: “національні інтереси” – “небезпеки щодо їх реалізації” – “можливості держави”. Внаслідок цього різне їх розуміння зумовлює й різноманіття теоретичних конструкцій, у тому числі й тих, які пов'язані з державно-управлінською діяльністю по забезпеченню національної безпеки.

Системи забезпечення національної безпеки провідних країн світу побудовані згідно описаної вище моделі є збалансованими та досконалими. Про це, зокрема, свідчить якість, структурованість і несуперечливість нормативної бази їх функціонування, належна увага до створення відповідних інституційних структур, підготовки й укомплектування їх професіоналами високого рівня, вдосконалення методології визначення пріоритетів політики безпеки, процедур прийняття відповідних державно-управлінських рішень, економічні, політичні, воєнні та інформаційні можливості вказаних країн щодо реалізації вказаних пріоритетів. Водночас в інших країнах, спроби побудувати аналогічні системи, які ґрунтуються на класичній парадигмі, не є достатньо продуктивними. Їх системи у кращому випадку спроможні самостійно гарантувати лише асиметричний характер реалізації своїх життєво важливих національних інтересів або взагалі є декларативними. Тому практична реалізація інтересів таких країн вразливо залежна від впливів з боку провідних країн.

Це свідчить про не універсальність класичної парадигми дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки, тобто про те, що вона не дозволяє враховувати реалії сучасного, досить мінливого і суперечливого світу, можливість реалізації за тих чи інших умов неоднакових варіантів розвитку одного й того самого суспільства, глибоке переосмислення ролі індивідуального та колективного (в тому числі глобального) інтелекту, національних і міжнародних вимірів безпечного розвитку людини, а відтак і побудувати систему забезпечення національної безпеки, адекватну реаліям середовища формування національних інтересів держави та загроз щодо їх реалізації.

З огляду на викладене вище важливим науковим заданням є вдосконалення канонічної дослідницької моделі пошуку оптимальних державно-управлінських рішень щодо реалізації національних інтересів, тобто пошук шляхів виходу за межі загальнонаукової парадигми дослідження проблем забезпечення національної безпеки у контексті більш адекватного оцінювання наслідків і тенденцій сучасних процесів цивілізаційного розвитку. Евристичний потенціал, світоглядні установки дослідників, теоретичні підходи та принципи наукового аналізу суспільних процесів взагалі й процесів забезпечення безпеки зокрема, потребують подальшого розвитку методологічних основ класичної парадигми. Йдеться передусім про впровадження методології інституціоналізму та цивілізаційного підходу в теорію національної безпеки, що дозволить надати канонічній дослідницькій моделі універсальності та гнучкості.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування доцільності переходу до нової парадигми дослідження проблем забезпечення національної безпеки, яка б дозволяла більш адекватно враховувати основні наслідки і тенденції сучасних цивілізаційних процесів та слугувала б основою подальшого розвитку методології державного управління у сфері національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із наслідків геополітичних та геоекономічних

трансформацій в останні десятиріччя стало значне ускладнення вирішення проблеми пошуку оптимальних рішень щодо забезпечення міжнародної стабільності та національної безпеки. При цьому сучасні глобалізаційні процеси, як не дивно, не тільки реанімували визначальну роль національних інститутів в системах забезпечення міжнародної та національної безпеки, а й породили додаткові невідомі у, так би мовити, глобальному рівнянні безпечного розвитку світового співтовариства від успішного вирішення якого залежить і національна безпека тієї чи іншої країни. Ці невідомі умовно можна представити у вигляді питань, на які світова спільнота поки що не змогла дати однозначної відповіді, серед яких, зокрема: чи зможе глобалізація зменшити прірву між багатими і бідними, як в розрізі окремих країн, так і між ними?; чи не відбудеться згортання не тільки нових демократій, а й досить розвинених під тиском різних обставин, зокрема, необхідності боротьби з тероризмом?; чи зможуть деякі країни кинути більш відкритий виклик глобальному пануванню США і чи не підірве це міжнародну стабільність?; чи вдасться не допустити збільшення країн, які володіють ядерною зброєю і ефективними засобами її доставки?; чи зможе світова спільнота підготуватися до катастрофічного погіршення навколишнього середовища [1;2].

Не менш важливим є й те, що стає все важче визначити сторони збройного протистояння у військових конфліктах сучасності та тип самого конфлікту, із-за чого часто ставляться під сумнів міжнародним співтовариством ті чи інші норми міжнародного права та принципи використання військової сили [2;3] Часто ці норми не сприяють стримуванню, обмеженню масштабів і жорстокості конфліктів та дозволяють під різними приводами, на “законній” підставі втручатися у внутрішні справи суверенних держав, включаючи пряму військову агресію.

Крім того, руйнування біполярної системи трансформувало проблему прийняття будь-яких рішень в сфері національної безпеки із двомірної в багатомірну задачу. Тобто сьогодні ці умови, а отже і оптимальне вирішення

сукупності задач, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки знаходяться в деякому багатомірному просторі, де все активніше проявляють себе інші суб'єкти міжнародних відносин та суспільні процеси, які раніше тією чи іншою мірою були скоординовані біполярною системою. Іншими словами, раніше структурно-функціональна простота біполярної системи сприяла певному ступеню надійності та прогнозованості спрямованості аналізу міжнародної та національної безпеки. За її відсутності визначення національних інтересів та розробка ефективних стратегій, спрямованих на їх реалізацію перетворилося у більш складну проблему. Це приводить до гострих дебатів про найбільш ефективну аналітичну основу - реалізм, конструктивізм, лібералізм тощо щодо вибору концептуального підходу по забезпеченню національної безпеки та вибору стратегії держави. При цьому, незважаючи та постійний акцент з боку провідних країн на актуалізації так званих не традиційних загроз міжнародній і національній безпеці (тероризм, наркобізнес, масові порушення прав людини, нелегальна міграція тощо), що будь-яка національна культура, її матеріальні та духовні цінності є рівноцінним індивідуальним виміром цінностей людської цивілізації, аналіз їх керівних документів з питань безпеки показує - вони лише модернізують стратегії "стримування" та "неядерного стримування", які з'явилися у 80-90-х роках. Більше того останнє десятиріччя переконливо свідчить - досягнення стратегічних політичних цілей, як правило, досягається, як і раніше шляхом розв'язування локальних війн і конфліктів, внутрішніх підливних дій, політичного, інформаційного, економічного тиску проти ймовірного противника.

Очевидно, що синергетичний ефект дії цих та інших факторів призводить до зростання ймовірності виникнення глобального військового конфлікту.

З огляду на викладене перехід до нової парадигми дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки, яку ми пропонуємо назвати інституційно-цивілізаційною, передбачає здійснення низки взаємопов'язаних кроків, . суть та обґрунтування

доцільності яких полягає у наступному.

По-перше, застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення в так званій цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів, оскільки задоволення потреб у безпеці на індивідуальному, суспільному, національному, міжнародному рівнях передбачає системне врахування низки факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи, серед яких:

стійка тенденція зростання ролі екологічних факторів та економічної складової природи проблем безпеки, що вимагає належного рівня міжнародного співробітництва та подальшого пізнання і врахування при розробці стратегій безпечного розвитку еволюційних законів розвитку природи та суспільства й, відповідно, вибору стратегії розвитку, за якої досягається гармонія екологічних, соціальних, економічних, політичних взаємовідносин;

необхідність одночасного врахування культурно-історичних особливостей національного розвитку та складових і характеристик міжнародної безпеки;

суперечливість змін загальнолюдських, національних, групових і, особистісних інтересів, а відтак - не прогнозованість і невизначеність суспільно-політичних трансформацій, бо зміна будь-якої підсистеми соціального організму, часто викликає спонтанну зміну багатьох його підсистем;

розвиток інформаційних технологій, які призводять до поширення віртуальних груп за інтересами й ускладнюють здатність держав до ефективного управління, на яке здійснює все більший тиск масова, часто низькопробна й ворожа до національних здобутків культура;

взаємовідносини держав нагадує не “вертикаль”, на якій вони диференційовані з точки зору їх ієрархічної нерівності, а “горизонталь”, що дає змогу більш ґрунтовно відобразити різні аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки.

Звичайно, для різних країн світу оцінки вказаних факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток

соціальної системи, мають різне звучання та виміри. Тому сукупність та пріоритетність проблем, можливості, шляхи та перспективи їх розв'язання у контексті забезпечення безпеки можуть суттєво розрізнятися. Такою, наприклад, є проблема вибору ціннісно-ідеологічних засад державного будівництва та тісно пов'язана з нею причинно-наслідковими зв'язками інституалізація соціально-політичних інститутів. Ця проблема, як правило, породжує низку безперервних дискусій стосовно оптимальної моделі системи державного управління, ступеня її централізації (децентралізації) або оптимального співвідношення державного суверенітету і державної безпеки, у контексті дотримання прав людини тощо. В кінцевому підсумку дискусії трансформуються у коливання суспільної думки та політичної еліти з широкого кола питань, починаючи з оцінки історичного минулого й закінчуючи уявленнями про обриси та архітектуру майбутнього, яке б гарантувало національну, регіональну безпеку чи міжнародну безпеку.

Не менш важливим проблемним питанням, відповідь на яке має життєве значення для суспільства та держави, це вибір оптимального варіанту стосовно світоглядно-політичної домінанти політики національної безпеки між так званим "політичним реалізмом" та лібералізмом (у різних їх варіаціях). "Реалісти" будь-які проблеми забезпечення національної безпеки розв'язують ґрунтуючись на тому, що держави переслідують цілі, досягнення яких не має передбачати ніяких обмежень, окрім сили (у різних її вимірах), яку вони мають у своєму розпорядженні по відношенню до противників досягнення вказаних цілей. "Ліберали" переконані, що проблеми національної безпеки можуть бути вирішені мирним шляхом, завдяки взаємодії між профспілками, вченими, молодіжними та іншими організаціями, окремими громадянами, розвитку демократичних інституцій та стандартів тощо.

По-друге, усвідомлення того, що відбулися кардинальні зміни пріоритетів у структурі суспільного виробництва. Визначальним стає не власність на засоби виробництва, а власність на духовні і, насамперед, інтелектуальні здобутки

людства, знання, інформацію, відкриття, наукомісткі технології. В розвинених країнах світу інвестиції в людину, освіту, науку тощо стають пріоритетними. Звідси більш бережне ставлення до індивіду, особистості. Ахілесова п'ята глобалізації – політичні структури, державні інститути, системи управління і вже перші кроки на шляху глобалізації показали необхідність більш якісного управління суспільними процесами. Тому інституалізація соціально-політичних інститутів системи національної безпеки – це визначальна можливість здатності людей змінити своє становище на краще у різних його вимірах (політичному, соціальному, економічному та гуманітарному).

По-третє, врахуванні феномену суспільної свідомості з огляду на структуру системи національної безпеки [2]. На думку учених [10], включення свідомості в науковий аналіз є чи не найважливішою проблемою розвитку як природничих, так і суспільних наук. Застосування принципів системного аналізу та врахування ролі суспільної свідомості в процесах забезпечення безпеки дає змогу розглядати пізнавальну та предметно-перетворювальну діяльність людей у нерозривній єдності, яка проявляється як система практично орієнтованих знань, що набувають форм професійних компетенцій людей.

По-четверте, врахування результатів поглибленого філософсько-політологічного, правового аналізу процесу забезпечення безпеки, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті безпеки. Філософсько-політологічний аналіз дозволяє розглянути процес забезпечення безпеки як суспільне явище, яке спрямоване на захист і підтримку державної влади та пов'язане з інтересами життєдіяльності великих соціальних спільнот. Правовий аналіз цінний з'ясуванням особливостей та меж можливого регулювання діяльності суб'єктів і об'єктів безпеки, які обумовлені існуючими правовими нормами. Результати дослідження нормативно – ціннісної та етичної суті безпеки дозволяють визначити специфічні етичні норми-обмеження, що можуть впливати на вибір сил, засобів, способів забезпечення безпеки.

Зокрема, у тріаді “безпеки людини – безпека суспільства - державна безпека” класичної парадигми їх

співвідношення може бути різним і залежить від характеру, спрямованості та інтенсивності загроз національній безпеці. Очевидно, за умов війни або внутрішнього суспільно-політичного конфлікту, який має тенденцію до переростання у збройний, пріоритет має належати державній безпеці, бо на перший план висувуються завдання збереження цілісності, суверенітету та конституційного ладу. Тому ці завдання всі країни визначають як життєво важливі національні інтереси й відповідно здійснюють підготовку сил і засобів сектору безпеки. Водночас міжнародна практика свідчить, що можлива й трансформація цих завдань у контексті таких дискурсів, як демократія, лібералізм та права людини, що зумовлює необхідність уточнення етичних норм-обмежень, що можуть впливати на вибір сил, засобів, способів, характер та межі діяльності й взаємовідносин суб'єктів і об'єктів безпеки. Але у кінцевому підсумку, інституалізація соціально-політичних інститутів у контексті безпеки не повинна відбуватися з акцентом виключно на права і свободи людини, як на абсолютну цінність. Намагання протиставляти одна одній безпеку держави, безпеку суспільства та безпеку особи як і абсолютизація однієї із них призводить до небажаних наслідків. Так, надання пріоритету державній безпеці призводить до тоталітаризму всередині країни, а в разі абсолютизації безпеки особи – до хаосу й громадянського конфлікту, який як правило, призводить не тільки до втрати безпеки держави та безпеки суспільства, а в кінцевому рахунку і до втрати безпеки людини.

По-н'яте, використання організаційного підходу, бо система забезпечення національної безпеки є організаційною системою, яка створена людьми для досягнення певних цілей. Такі системи тісно пов'язані з середовищем, вони виростають з нього, функціонують в ньому, а результати вказаного функціонування, в свою чергу, змінюють середовище. Внаслідок розвитку цих систем відбувається структуризація середовища шляхом внесення в нього порядку. На думку В.А. Могилевського [11], порядок є стійкість певним чином зорієнтованих елементів середовища. Він же пропонує наступну ієрархічну послідовність рівнів порядку в

організаційних системах: нижній рівень (моральний), який структурується моральними категоріями, які є значимі для суспільства, яке розглядається; середній рівень (юридичний), який структурується поняттями права; верхній рівень (концептуальний), який вибудовує концепцію, розвитку суспільства і фіксує цілі, ресурси та критерії розвитку. Тому використання організаційного підходу передбачає розмежування організації структури системи національної безпеки та організації процесів взаємодії її складових. Цей підхід дає змогу також зрозуміти, чому і як набувається статус суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Висновки.

1. Удосконалення методологічних основ досліджень проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки пропонується здійснити шляхом переходу від використання методології класичної парадигми – до принципово нової дослідницької парадигми, а саме інституційно-цивілізаційної, яка передбачає комплексне використання діяльнісно-еволюційного, цивілізаційного та синергетичного наукового контексту й визначає інституціоналізм як один із перспективних напрямів розвитку теорії національної безпеки, а також використання системного аналізу життєдіяльності суспільства, зокрема, необхідність дослідження феномену суспільної свідомості.

2. Інституційно-цивілізаційна парадигма не тільки визначає нову методологічну основу досліджень проблем безпеки, а й надає додаткові інструментальні можливості для раціоналізації системного переходу від потреб у безпеці (від людини до міжнародної спільноти включно) до пошуку раціональних варіантів управлінських стратегій, орієнтованих на задоволення вказаних потреб. Зокрема, є можливість інтегрувати в соціально-правових інститутах системи національної безпеки усі її характеристики, оскільки у кожному інституті має міститися інформація стосовно того, які суб'єкти безпеки беруть участь у її забезпечення, їх статус та право на ресурси, вказівка на центр, що є організатором взаємодії, сукупність мотивів активності учасників вказаної взаємодії тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають в

подальшому аналізі практичних аспектів комплексного використання діяльнісного, цивілізаційного, синергетичного підходів та інституціонального аналізу у процесі розвитку методології державного управління у сфері національної безпеки.

Список використаної літератури

1. Глобальна та національна безпека: підручник / авт.кол.: В.І.Абрамов, Г.П.Ситник, В.Ф.Смолянук та інш.; за заг. Ред. Г.П.Ситника. – Київ: НАДУ, 2016, 2016. – 784 с.
2. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. Ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
3. Прохожаев А.А. Общая теория национальной безопасности: Учебник / А.В.Возженников, Н.В.Кривельская, И.К. Макаренко и др./под. общ.ред. А.А.Прохожева. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 320 с.
4. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: Підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
5. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика : Монографія / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук ; за заг. ред. Г.П. Ситника. - Хмельницький : Вид-во “Кондор”, 2007. – 616 с.
6. Абдурахманов М.М. Основы национальной безопасности: Моногр / М.М. Абдурахманов, В.А. Барিশполец, В.Л. Манилов, В.С. Пирумов. – М.: Друза, 1998. – 198 с.
7. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Моногр. – К.: НІПМБ, 2001. – 300 с.
8. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности: курс лекций / А.Ш. Викторов. - М.: “Канон +” РООИ “Реабилитация” : ОИ “Реабилитация”, 2008 . – 567 с.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
10. Могилевский В.Д. Динамические системы: технологии трансформации и разрушения // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – 2002. – № 1. – С. 86-99.

References

1. Abramov, V.I., Sytnyk, H.P., Smolyanyuk, V.F. and others; for editions Sytnyk, H.P. (2016), *Hlobal'na ta natsional'na bezpeka* [Global and national security], NADU, Kyiv, Ukraine.
2. *Svitova hibridna viyna: ukrayins'kyi front* [The World Hybrid War: Ukrainian Forefront]; for editions Horbulina, V.P. (2017), NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Vozzhennykov, A.V., Kryvel'skaya, N.V., Makarenko, Y.K. and others; for editions Prokhozheva, A.A. (2002), *Obshhaja teoriya nacional'noj bezopasnosti* [General theory of national security], RAGS, Moscow, Russia.
4. Horbulin, V.P. and Kachyn'skyi, A.B. (2009), *Zasady natsional'noyi bezpeky Ukrainy* [Principles the National Security of Ukraine], Intertekhnolohiya, Kyiv, Ukraine.
5. Sytnyk, H.P., Oluyko, V.M. and Vavrynychuk, M.P.; for editions Sytnyk, H.P. (2007), *Natsional'na bezpeka Ukrainy: teoriya i praktyka* [National Security of Ukraine: Theory and Practice], Kondor, Khmelnytskyi, Ukraine.
6. Abdurakhmanov, M.M., Baryshpolets, V.A., Manylov, V.L. and Pyrumov, V.S. (1998), *Osnovy nacional'noj bezopasnosti* [Fundamentals of National Security], Druza, Moscow, Russia.
7. Bodruk, O.S. (2001) *Struktury voyennoyi bezpeky: natsional'nyy ta mizhnarodnyy aspekty* [Military Security Structure: National and International Aspects], NIPMB, Kyiv, Ukraine.
8. Vyktorov, A.S.H. (2008), *Vvedenie v sociologiju bezopasnosti* [Introduction to sociology of security], Kanon +” ROOI “Reabilitacija” : OI “Reabilitacija”, Moscow, Russia.
9. Nort, D. (1997), *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie jekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], Fond jekonomicheskoy knigi “Nachala”, Moscow, Russia.
10. Mogilevskij, V.D. (2002), “Dynamic systems: technologies of transformation and destruction”, *Problemy bezopasnosti pri chrezvyčajnyh situacijah*, vol. 1, pp. 86-99.